

University of Groningen

Het herenbolwerk

Buning, Lammert

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1966

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Buning, L. (1966). Het herenbolwerk: politieke en sociale terreinverkenningen in Drenthe over de periode 1748-1888. Groningen: Koninklijke Van Gorcum.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

NABESCHOUWING EN CONCLUSIES

De verklaring van het feit dat zich in de achttiende eeuw in Drenthe een oligarchie vormde van riddermatigen, voorname eigenerfden en ambtelijke specialisten, lijkt op het eerste gezicht niet moeilijk? Overal in de Verenigde Provinciën vormde zich immers zo'n regentie. Waarom dan in Drenthe niet?

Elders leunden ook de intellectuelen in sociaal opzicht vaak tegen de aristocratie aan, zo zij al niet uit regentenfamilies voortgekomen waren. Waarom zou Drenthe een afwijking te zien geven van hetgeen zich overal elders in de Republiek voordeed?

In de Landschap Drenthe ontstond dus een oligarchie, evengoed als elders in de geunieerde gewesten. Diepte en kleur krijgt het geschiedverhaal echter pas, wanneer het regionaal-eigene, het van het doorsnee-patroon afwijkende in het licht wordt gesteld. Een poging daartoe is in de vorige hoofdstukken gewaagd.

Hypothetisch meen ik voor Drenthe de ontstaans- en bestaansmogelijkheid van een regentie met sterk sprekend 'landelijk' of 'agrarisch', doch geenszins 'adellijk' of 'feodaal' karakter te moeten toeschrijven aan de patriarchale verhoudingen, die in de boerengemeenschappen door de wisseling der eeuwen heen waren blijven bestaan, zonder noemenswaardige oppositie van binnenuit – naar men mag aannemen – en zonder diep inwerkende confrontatie met de buitenwereld. Het langdurige isolement is een factor van betekenis in de geschiedenis van Drenthe.

Het was de volle boer, de heerschap, wiens dominerende positie in de marke altijd als vanzelfsprekend was aanvaard. De grote eigenerfden met volledige gerechtigheid in de marke bezaten in hun kleine samenleving

een hegemoniale positie op elk gebied: in de boerschap en in de kerke, in de handhaving van recht en orde, in het bestuur, in het familieleven. De rijkdom vervulde in de Landschap de regeringsfuncties. Wie konden dat anders gedaan hebben in dit gebied dat geen erkende ridderschap had bezeten tot in het begin van de zeventiende eeuw?

De hoofden der voorname boerengeslachten oefenden hun patriarchale zeggenschap ook uit in de buurschap, het kerspel, het dingspil en in het gehele 'gemene lant van Drenthe'. Wat waren deze sociale, bestuurlijke en jurisdictionele eenheden eigenlijk anders dan schaalvergrotingen van de op de hoeve bestaande samenlevingsvormen?

Een '*quasi-maagschap*' zou men ze wellicht kunnen noemen. De oudste gehuwde man in het drie-generatie-gezin ('Groszfamilie') was de aarts-vaderlijke figuur aan de basis van de samenleving; de rol van de boeren-patriarch bleef merkbaar tot in de toppen van rechtsbedeling en bestuur. Uit de familiehoofden kwamen de volmachten voort, die de markegenoten vertegenwoordigden naar buiten, tot op het hoogste niveau: in de Landdag en de Etstoel. Lofwaardige mannen moesten de volmachten zijn: onberispelijk van levenswandel en trouw aan de ware gereformeerde religie; de lees- en schrijfkunst moesten ze machtig zijn en uit de gemeenschap zelf dienden ze te zijn voortgesproten om tot de bediening van ambten gekwalificeerd te zijn. Oorspronkelijk hebben waarschijnlijk alle vrije, eigenerfde boeren in eigen persoon, dus rechtstreeks, de landdagen bezocht.

In moeilijke tijden werd wel eens kritiek geuit. In de achttiende eeuw was het ook in Drenthe zover dat de voornaamheid haar organische binding met de bevolking had verloren.

De feodalisering van de Landdag en de Etstoel, de instelling van het Collegie, de komst van verscheidene 'uitlandse', meestal academisch gevormde ambtenaren maakten de regeringsgroep in het voormalige jufferenstift 'Maria in Campis' te Assen tot een min of meer gesloten wereldje, hetwelk, gezien de toenemende gecompliceerdheid van bestuurstaken, financieel beheer, civiele en criminele justitie, niet verwonderlijk was. Het voeren van de regering op het hoogste niveau werd een specialisme en de regentie met haar 'ministers' ontwikkelde zich tot een groep 'ingewijden', wier deskundigheid groot was. Zo ontwikkelde zich de oligarchie, die tenslotte het regeringsmonopolie in de Landschap in handen had. In de achttiende eeuw, toen de minder mooie kanten daarvan – nepotisme en corruptie – de aandacht kregen van die ingezetenen, die maatschappelijk onder het Landschapspatriciaat stonden, doch qua welstand en ontwikkeling boven het gewone landvolk uitstaken, ont-

stond ontevredenheid, die op kritieke momenten aanwakkerde tot felle oppositie en zelfs agitatie. Nogmaals: de middengroep, waaruit het verzet in hoofdzaak voortkwam, omvatte diegenen die buiten de regerende elite stonden, doch die in de meeste gevallen wel met enig aards goed – soms zelfs zéér veel – gezegend waren; concreter gezegd: de minder voornamen eigenerfden in de kerspelen en de burgerij van Meppel. Onder deze twee sociale groeperingen openbaarden zich in 1748 en in de woelige jaren 1780-'87 de democratische tendenties, welke voortvloeiden uit de geest der Verlichting, die ook in Drenthe vat op talrijke wat beter ontwikkelde burgers en boeren had gekregen. In die kringen werd de leuze aangeheven dat de 'volksstem' in de regering der Landschap tot gelding diende te worden gebracht en dat de 'landverdervende Kabaal' te Assen uit haar heerschappij moest worden ontzet.

De op gezag van de stadhouders tot drost van Drenthe aangestelde graven Van Heiden gingen, in samenwerking met het prinselijk hof in Den Haag, in de ambtenbegeving selectief te werk. Op sleutelposities werden slechts betrouwbare oranjemannen geplaatst. Aldus werd de drentse regerings-cercle politiek homogeen, hetgeen de cohesie uiteraard ten goede kwam. Bovendien waren de meeste regentenfamilies door huwelijken aan elkaar geparenteerd. Ook dit vergrootte het saamhorigheidsgevoel. De kring rondom Van Heiden manifesteerde zich steeds duidelijker als 'partij', hetgeen de tegenstanders een duidelijk symbool gaf, waarop zij hun oppositie konden richten.

De in 1780 opgerichte Sociëteit telde echter ook patriotsgezinden onder haar leden. Zo ver reikte de partijdige arm van de Heer Drost nu ook weer niet, dat hij de boeren in hun markegemeenschappen onder controle had. Op de samenstelling van de Landdag had hij, zeker wat de aanwijzing der kerspelvolmachten betrof, hoegenaamd geen invloed. De Sociëteit heeft, naar men mag aannemen, verzoenend gewerkt; dank zij haar bleef de band met anti-orangistische notabelen als Carel de Vos van Steenwijk enigermate intact. Het is niet onwaarschijnlijk dat de matiging die bij de ommekeer in 1795 ook in Drenthe werd betracht, door de persoonlijke relaties tussen de vooraanstaanden der Landschap, van welke partij ook, nog werd versterkt.

De woelingen in de jaren 1780-'87 waren het werk van de democratisch-patriotse oppositie, welke geleid werd door enkele figuren die qua stand, vermogen en ontwikkeling de gelijken waren van het Landschapspatriaciaat. Behalve een enkeling, zoals De Vos van Steenwijk en Jannis Cremer van Rossen, bleven zij tot de Bataafse Omwenteling buiten de regering. Voortredenerend op het hierboven vermelde zou men kunnen aannemen

dat de democratie dan een vruchtbare voedingsbodem heeft, wanneer het patriarchale karakter van een maatschappij geheel of grotendeels is verdwenen. Een 'volksregering' erkent principieel geen regeringsmonopolie van een groep aanzienlijken uit oude, voorname geslachten. In de loop van de negentiende eeuw kwamen ook in Drenthe denkbeelden en overtuigingen naar voren, die weinig strookten met de oude tradities, waartoe ook de dominerende positie van de oude 'wijsheid en rijkdom' behoorde. Daarbij kwam dat zich in dezelfde eeuw in de Landschap reeds het prille begin van het industrialistische beschavingstype aankondigde; de burgerliberalen, die tegen de Sociëteitsheren in oppositie kwamen, wezen meer dan eens op de geringe aandacht door de drentse gezetenheid besteed aan nijverheid en handel. Geen wonder dat van Meppel de stoot uitging, die een bres in het Herenbolwerk – de Sociëteitsmacht – sloeg. In 1795 had de Landschapsregentie haar machtspositie verloren; als kern van de 'gevallen partij' werd zij gediskwalificeerd en, voorzover het werkelijk fervente aanhangers van Oranje betrof, uit de ambten verwijderd. Maar reeds in 1801 was het getij gekeerd. De grote tijd der radicale, unitaristische en anti-orangistische Bataven was toen voorbij. De tweede staatsregeling, onder pressie van consul Bonaparte tot stand gekomen, bracht een beperking van het kiesrecht en daarmee een invloedsvergroting van de aanzienlijken. De afschaffing van de eed van afkeer van het stadhouderschap, het federalisme, de aristocratie en de anarchie betekende tenslotte: restauratie van veel van het oude, temeer, daar de 'brieven van Oranienstein', door de ex-stadhouder aan zijn voormalige toegewijde dienaren gezonden, eventueel overgebleven bezwaren geheel wegnamen. Uitdrukkelijk werd aan de in 1795 uit de functies verdwenen orangezinde regenten verlof gegeven zich weer in dienst van het lieve vaderland te stellen.

Mr. Petrus Hofstede keerde spoedig in het openbare leven terug; hij werd de ziel van een actie welke ten doel had Drenthe, dat bij de grondwet van 1798 van de staatkundige kaart was verdwenen en ondergebracht bij het Departement van den Ouden IJssel, in zijn voormalige zelfstandigheid te herstellen. Op uitnodiging van Hofstede kwamen op 17 oktober 1804 in de kerk te Assen ruim veertig notabele 'Drenten' van verschillende politieke gezindheid bijeen om deze kwestie te bespreken.

Daar ontmoetten elkaar leden van de oude Sociëteitsfamilies en figuren die na 1795 op het kussen waren gekomen. Onder de aanwezigen scheen de partijhartstocht geheel te zijn gedoofd. Oranjegezinden en voormalige patriotten (die benaming geraakte allengs in ongebruik) vonden elkaar in de gemeenschappelijke strijd voor de separatie van het geboortegewest

van Overijssel. Hier ligt een beslissend moment; van toen af trokken de oude en nieuwe aristocratie samen op om het beoogde doel te bereiken, terwijl de 'patriotse' geestdrift voor de vernieuwing van 1795 en daarna nogal was bekoeld. Zo stond de vergadering te Assen in het teken der verzoening. Daardoor werd de drentse regentie uitgebreid en tevens geconsolideerd. Straks zou zij als één groep onder leiding van Hofstede de leiding der zaken in de oude Landschap op zich nemen.

Omstreeks die tijd gaf de Sociëteit weer enige tekenen van leven; of zij in de eerste jaren der Bataafse Republiek opgeheven is geweest, of dat zij in de schaduw der nieuwe regering als louter conversatiecentrum zonder politieke betekenis of aspiratie heeft voortbestaan, heb ik niet kunnen ontdekken. In 1806 blijkt zij er te zijn en weer behoort een der Van Heidens tot de directie. Tot de leidende figuren behoorde ook mr. Johannes Henricus Petrus van Lier, straks de eerste burgemeester van het door koning Lodewijk Napoleon met stedelijke rechten begiftigde Assen. Wat de zelfstandigwording van Drenthe betrof, het Staatsbewind had voor het adres der drentse notabelen weinig aandacht. Zijn dagen waren echter geteld en Schimmelpennink was de Drenten gunstiger gezind. Op 19 juli 1805 kwam zijn besluit af, waarbij aan Drenthe de vroegere zelfstandigheid werd teruggegeven, al bleef het voorlopig nog 'Landschap' heten. De volledige gelijkheid met de andere departementen bleef Drenthe nog ontzegd.

Deze zou echter spoedig komen. In 1807 – dus onder het Koninkrijk Holland – werd mr. Petrus Hofstede benoemd tot Lodewijk Napoleons Landdrost in het Departement Drenthe. Met hart en ziel heeft de nieuwe functionaris zich aan zijn zware taak gewijd; bestuur, rechtsbedeling, onderwijs, noch enige tak van economie ontsnapte aan zijn aandacht. Gedurende de Inlijving trad Hofstede veel minder op de voorgrond. Ook in Overijssel, waarheen hij was overgeplaatst, betoonde hij weinig activiteit. Tenslotte werd hij ontslagen, omdat men zijn politieke gezindheid wantrouwde. Na het herstel van Nederlands onafhankelijkheid werd Hofstede door de Souvereine Vorst belast met het ambt van Gouverneur in Drenthe.

De vroegere patriottenleider Carel de Vos van Steenwijk werd in 1816 benoemd tot lid van de Eerste Kamer; Sigismund Jacques graaf van Heiden Reinestein had het jaar daarvóór zitting in de Tweede Kamer gekregen. Van Willem I is gezegd dat het leek alsof hij patriots was geworden; van een achteruitzetting van de vroegere tegenstanders van het Oranjeregiem was geen sprake. In diezelfde geest handelde Hofstede, al

ontkomt men in een enkel geval niet aan de indruk dat het verleden niet geheel en al vergeven en vergeten was.

Van 1815 tot 1848 werd Drenthe bestuurd zoals de natie als geheel werd geregeerd. Het was de periode van de koninklijke politiek, met de persoon van de koning als dominant. In de provincie was Zijne Majesteits gouverneur de overheersende figuur. Hofstede paste uitnemend in dit autocratisch systeem: een sterk persoonlijk bewind, in politieke zin verlicht-conservatief met tal van elementen aan de franse administratie ontleend, in economische en culturele zin sterk progressief, hetgeen wilde zeggen: op de verheffing, ontginning en openlegging van Drenthe gericht. Onder hem en zijn respectievelijke opvolgers – Van Ewijck, Van Harencarspel, Van Rechteren, Van Randwijck en De Vos van Steenwijk (een neef van de vroegere patriottenleider) werden voor de vervulling van verantwoordelijke posten vooral personen gekozen, die behoorden tot of geparenteerd waren aan de oude Landschapsfamilies, wier namen met vertrouwde klank voorkwamen op de ledenlijst van 1780 van de asser sociëteit.

Maar – en dit gold in het bijzonder voor Hofstede – er werd niet gearzeld gebruik te maken van uitlands talent. Zo maakte mr. Sibrand Gramata uit Harlingen in Drenthe een prachtige carrière bij de rechterlijke macht en daarenboven was hij de eerste redacteur van de provinciale krant, die sedert 1 april 1823 bij Claas van Gorcum, de boekdrukker, eveneens uit Friesland naar Assen verhuisd, van de persen liep. Verder werden de Tetrodes en de Westra's in Drenthe inheems en de families Sluis, Smidt en Roessingh, alle drie eveneens van niet-drentse herkomst, vonden – de ene wat vroeger de ander wat later – hun weg naar het Herenmilieu, dat aldus werd aangevuld met nieuwe elementen.

Met kracht werden de markescheidingen bevorderd; de liquidatie van de mandelige grondeigendom werd in 1886 bezegeld door de Markenvet. De Heren vooral hadden daarvoor zeer geijverd. Sinds 1844 voerde het 'Drentsch Landbouw Genootschap', dat de eerste decennia geheel een instrument te hunner beschikking was, daarvoor propaganda. Groot was zijn verdienste op landbouwkundig gebied; op allerlei manieren, door vergaderingen, lezingen en reizende leraars, trachtten de bestuurders van het Genootschap moderne akkerbouw-, veeteelt- en bemestingsmethoden ingang te doen vinden. Achter dit alles werkte de visie van het economisch liberalisme, dat in vrije exploitatie der beschikbare gronden, mits gepaard gaande met toeneming der kennis, uitbreiding van kanalen en wegen, en toepassing van moderne vormen van credietverlening de grondvoorwaarden voor een gestadige vooruitgang zag. In

economisch opzicht waren vele Heren reeds vóór 1830 liberaal, in politieke zin werden zij het pas na 1848, maar ... in vrij snel tempo.

Het eerste drentse publiciteitsorgaan, een min of meer een persoonlijke schepping van mr. Hofstede, werd na 1848 door mr. Sibrands zoon mr. Jan Albert Willinge Gratama zonder overheidsbescherming en geheel voor eigen risico uitgegeven.

Het particuliere initiatief vond ook op dit gebied toepassing. De krant was de spreekbuis der Heren, ofschoon het liberale principe der vrije meningsuiting steeds in ere werd gehouden; wat dit beginsel betrof, week Willinge Gratama in later dagen zelfs ten aanzien van de door velen gevreesde socialisten en hun vrienden niet van het liberale beginsel af. Domela Nieuwenhuis, Krythe en Jan Draad hadden in de 'Asser Courant' de vrijheid van het woord.

Jegens de protestantse orthodoxie was de houding lange tijd tamelijk onduidelijk. Tegen de 'cockse' beweging werd vooral door de asser predikant Benthem Reddingius stelling genomen. Later nam Willinge Gratama jegens de anti-revolutionairen meestal een vijandige houding aan; jegens de reformatorische zowel als de rooms-katholieke 'clericalen' was zijn journalistiek optreden verre van irenisch.

Over de religieuze gezindheid der Heren zelf is niet veel bekend. Sommigen hunner waren beslist op de hand der modernen, getuige hun lidmaatschap van de Protestantenvond. Anderen, waarschijnlijk oudcatechisanten van de zeer vereerde ds. Pareau, bezaten een zekere voorkeur voor de evangelische richting. Volgens zijn levensbeschrijver zou mr. H. J. Smidt, oud-leerling van dr. Nassau én ds. Pareau, zeer beslist de beginselen der 'Groninger Godgeleerden' toegegaan zijn geweest.

De jaren 1848-'88 vormen de periode van liberale hegemonie; na 1867 geldt dit in Drenthe. Landelijk traden eerst Thorbecke en Van Bosse, later Van Houten en Kappeyne van de Coppello als leidersfiguren in de 'partij van vooruitgang' op de voorgrond, met Groen van Prinsterer tot zijn dood in 1876 en Kuyper en De Savornin Lohman daarna als voornaamste opposanten.

Een deel van de 'behoudspartij' kwam tenslotte bij de liberalen terecht en leverde daar versterking aan het conservatieve element, een ander deel ging over naar de anti-revolutionairen, voorzover van protestantsen huize, of schaarde zich, voor zover katholiek van religie, onder de leiding van dr. Schaepman. Calvinisten en roomsen gingen hoe langer hoe inniger samen in hun bestrijding van de schoolpolitiek der liberalen. Vooral na de zomer van 1878, toen de schoolwet-Kappeyne in het Staatsblad was

verschenen, werd de samenwerking in de 'clericale rechterzijde' steeds hechter.

Het hoofdkiesdistrict Assen, dat het grootste deel van Drenthe besloeg, was een dubbeldistrict dat tot 1867 een conservatief en een zich liberaal noemende afgevaardigde naar de Tweede Kamer zond. Na een felle verkiezingscampagne in het zoëven genoemde jaar kregen twee 'echte' liberalen voor het drentse pays légal in de Tweede Kamer zitting: mr. J. R. Thorbecke en mr. Lucas Oldenhuis Gratama. In 1871 nam mr. Hendrik Jan Smidt de plaats van Thorbecke in, toen deze weer minister werd; in 1877 werd Smidt belast met de portefeuille van justitie in het kabinet-Kappeyne en op de Kamerzetel vervangen door Warmold Albertinus van der Feltz, Assens pittige burgemeester, ... soms té pittig en progressief voor zijn gemeenteraad, waarin het conservatief-liberale Herenelement een sterke positie had.

Na 1848 behoorde 2 à 3% van de totale bevolking tot het pays légal; de overgrote meerderheid der Nederlanders bleef nog verstoken van kiesrecht, wezende 'het volk achter de kiezers'. Toch was het drentse kiezerscorps talrijk genoeg om de Heren tot een onbeduidende minderheid te maken, temeer daar de Grondwet van Thorbecke voor zowel Tweede Kamer als Staten en Gemeenteraden het systeem van rechtstreekse verkiezingen had gebracht. De tijd der kiesverenigingen was nu aangebroken; zij gingen leiding geven aan het staatkundig leven. Assen telde er weldra twee: de 'Algemeene', waarin het Herenmilieu sterk vertegenwoordigd was en waarachter de invloed van de Sociëteit schuilging, en de club, waarin nijvere burgers, kooplieden en enkele lagere ambtenaren de politieke zaken bespraken en wanneer verkiezingen in het verschiep laten, de kandidaten werden 'gewogen'.

Ook in de andere gemeenten van Drenthe ontstonden zulke politieke gezelschappen; in Hoogeveen en Meppel waren zij ongeveer gelijktijdig met die te Assen in het leven geroepen. Andere plaatsen volgden, sommige vrij spoedig, andere wat later. De kiesverenigingen gingen hoe langer hoe meer de kleur dragen van een bepaalde staatkundige richting; in den beginne was dit niet zozeer het geval.

Dit was niet het enige: zij fungeerden als informatiecentrum, waar menigeen, die straks het stembriefje zou moeten invullen, zijn licht eens kwam opsteken.

Binnen enkele tientallen jaren waren sommige kiesverenigingen gesloten gezelschappen geworden. Dit karakter was te Assen de 'Algemeene' reeds vrij spoedig eigen. Lang niet iedere kiesgerechtigde kwam daar en hij werd er door niemand verwacht. Het waren de asseraristocraten die er

de toon aangaven en in hun midden verkeerde een aantal personen, die sociaal niet te ver van hen afstonden.

Eigenlijk was er sinds de vorige eeuw niet zoveel veranderd. Het regerend patriciaat onderhield contacten met de sterk gedifferentieerde groepering der burgerij via een aantal welgestelde ingezetenen, die waarschijnlijk zich tot de elite gevoelden aangetrokken en wellicht in haar conversatiekring behagen schepte. Deze dunne laag tussen de patricische families en de brede burgerij kan mijns inziens het best worden aangeduid als 'grande bourgeoisie' (of: 'deftige burgerij'). In Drenthe was de laatste sterk verbonden – dikwijls door huwelijk – met de vermogende eigenerfde boeren of 'heerschappen'.

De politieke onverschilligheid blijkt in Drenthe het grootst te zijn in perioden in welke zich niets spectaculairs voordoet op staatkundig terrein; in 1853, na de Aprilbeweging, en in de jaren 1866-'68, toen de kwestie van koninklijke of parlementaire ministeries aan de orde kwam, was het aantal thuisblijvers veel geringer dan anders. Het is moeilijk uit te maken, in welk milieu de gedesinteresseerdheid het grootst placht te zijn. Assen, Meppel en Hoogeveen gaven veelal een bevredigende opkomst te zien, in de agrarische gemeenten wisselde het beeld nog wel eens; bij de ene verkiezing een groot percentage stemmers, bij de volgende een veel geringere belangstelling. Doch de weersomstandigheden en het verkeerselement kunnen ook in het geding zijn geweest.

De gemeenschappelijke politieke overtuiging versterkte uiteraard binnen menige kiesvereniging het saamhorigheidsbesef, maar toch, het persoonlijke element bleef in de kandidatenkeuze belangrijk. Aanvankelijk werd vooral 'gewogen', wat de favoriet meebracht aan kloekheid van verstand, helderheid van oordeel en onafhankelijkheid van geest; in de jaren '60 tekende zich reeds duidelijk het verschijnsel af, dat de kandidaat van de kleur der kiesvereniging moest zijn.

Hij behoefde niets te beloven, want de leden der kiesverenigingen waren geen committenten van degene, die wellicht straks tot kandidaat zou worden geproclameerd. Lastgeving en ruggespraak waren verboden. De kandidaat behoefde zich slechts te 'verklaren': zijn bedoelingen, zijn program te ontvouwen!

In de 'Algemeene Kiesvereeniging' te Assen moet zich een kern gevormd hebben, welke zich de leiding over de medeleden heeft aangematigd; die is opgetreden als 'directie' om in dagen van verkiezingsstrijd eigenmachtig – met de hulp van Willinge Gratama's krant – de parolen uit te geven. Jaren achtereen kon men in het asser persorgaan advertenties en oproepen aantreffen, met daaronder de namen van de 'president' (mr.

Van Lier) en de secretaris (de heer R. Hunse). Deze manier van doen, die ook bij de andere kiesverenigingen toepassing vond, was ongetwijfeld gemakkelijk voor trage kiezers, die nooit ter vergadering kwamen of die van de politiek geen of weinig benul hadden. Tevens werkte zij verlammend op de politieke activiteit. Men liet de werkelijke keuze der candidaten over aan enkelen en betoonde zich volgzzaam.

In feite was men teruggekeerd tot het in 1848 verlaten systeem van getrapte verkiezingen. De 'directie' fungeerde als zeef; zij liet de ene kandidaat door en blokkeerde een andere de weg naar het staatkundig toneel, afgezien van de vraag of de laatste wellicht toch meer de aangevozen persoon was geweest om de in het kiezerscorps levende opvattingen tot uitdrukking te brengen. Buiten de kiesverenigingen om had een candidatuur geen kans van slagen. Dit werd allengs zó: zonder de goedgunstigheid van een bestuur en kerngroep was een candidatuur bij voorbaat uitzichtloos. Herhaaldelijk hebben 'enkele kiezers' uit deze of gene drentse gemeente gepoogd een andere favoriet dan die der kiesverenigingen naar voren te schuiven. Het werd altijd een fiasco ... tot 1886, toen de 'boter-en-varkens-politici' van Meppel tegen Van Diggelen, de kandidaat der Heren, hun Harm Smeenge tot kandidaat proclameerden en over de 'Algemeene' te Assen en hun nog grote achterban van kiesverenigingen ten plattelande triomfeerden. Eigenlijk was het zo, dat de 'mannen van Smeenge' als in een bevlieging een eigen kiescomité hadden gevormd. Van betekenis was, dat de 'Burgerkiesvereeniging' te Assen hen bijviel. Het front der drentse volgzamen was doorbroken, de electorale gemoederen werden genoopt tot partijkiezen en felle propaganda voor Smeenge deed de rest. Het kwam tot een herstemming. Toen brachten de anti-revolutionairen de beslissing: de favoriet der Heren werd verslagen, doordat 'rechts' voor de ietwat concilianter Smeenge had geopteerd.

Hoe hebben de Heren, een minieme meerderheid in het pays légal, nu toch eigenlijk kans gezien jaren achtereen het verkiezingstoneel in Drenthe te beheersen? Hoe beheersten ze in de 'Algemeene Kiesvereeniging' de candidaatsstelling in de door hun gewenste zin? Daaromtrent is veel in het duister gebleven. Wat hiervan bekend werd, dit kan worden samengevat in weinig woorden: door vóórbesprekingen ter Sociëteit, door geheime vóórvergaderingen met de hun welgezinde kerngroep, die in de voltallige vergadering de rol van claqué speelde. Lepe 'beheersingstechnieken' dus. Ik heb in mijn studie daarover datgene vermeld dat mij uit de kranteverslagen duidelijk is geworden.

Moeilijker is de vraag te beantwoorden hoe de 'Algemeene Kiesvereeni-

ging' de drentse kiezers zov le jaren voor de 'politieke wagen der Heren' kon blijven spannen. De asser aristocratie was het staatkundig spel goed toevertrouwd. Maar de interne beheersing van haar instrument – de kiesvereniging – kon haar nooit het numerieke overwicht verschaffen. Andere factoren moeten nog in het spel geweest zijn.

Men kan het misschien zo stellen dat het prestige dat de 'Algemeene' elders in het kiesdistrict genoot, ertoe heeft bijgedragen dat de 'parolen van Assen' zo trouw werden opgevolgd. Hoe is dat echter mogelijk geweest. Dit vraagt men zich af, temeer daar menigmaal in de 'Asser Courant' in spottende en zelfs schampere bewoordingen over de 'Heren van Assen' werd geschreven door auteurs van ingezonden artikelen. Een exact bewijs is niet te leveren. Wel moet men mijns inziens bij een poging tot verklaring van dit verschijnsel de patriarchale traditie in het geding brengen.

Die speelde in Drenthe nog een belangrijke rol. Een aanwijzing hiervoor vindt men in de volgende uitlating in de 'Asser Courant', omstreeks 1870. 'Hij is van een oud en eerbiedwaardig drents geslacht; laat hem in de Staten voor onze belangen zorgen.'

Er staan meer uitingen in deze geest in het genoemde publiciteitsorgaan. Men kan de bovengenoemde uitlating aldus 'vertalen': de vaderen van de Olde Landschap, de wijsheid en de rijkdom, uitmakende de oude gezeten families van Drenthe, moeten de vertegenwoordigende functies maar opknappen; zij zijn tot deze bedieningen bijzonderlijk gekwalificeerd.

En juist in de 'Algemeene' te Assen hadden de oude geslachten een flinke vinger in de pap. Het trof bovendien zo dat de drentse elite, althans voor een belangrijk deel, in de eerste twintig jaren na 1848 een mate van geavanceerdheid op politiek en economisch terrein tentoonspreidde, die scherp contrasteerde met het conservatisme dat op het drentse platteland nog zo veelvuldig werd aangetroffen. Het is waar, deze mentaliteit veranderde geleidelijk, mede dank zij de beïnvloeding op instigatie van de Heren. Nieuwe opvattingen baanden zich ook een weg naar de dorpen en gehuchten en maakten tenslotte de geesten voor het nieuwe ontvankelijk. Op landbouw- en veeteeltkundig gebied ging dit het gemakkelijkst. Dat trof, want vele Heren waren agrarisch van instelling. Doch ook het geestelijk leven werd in het proces van cultuurverandering betrokken. De drentse samenleving vertoonde reeds vanaf de dertiger jaren der negentiende eeuw geen religieuze eenheid meer: na de Afscheiding werd het pluralistisch karakter versterkt door de evangelische richting, en het modernisme.

De vrijdenkerij bleef voorlopig nog een exceptioneel verschijnsel. Bovendien trad op de veelheid van overtuigingen op staatkundig gebied: het liberalisme in verscheidene schakeringen, partijvorming op calvinistische basis, tenslotte ook het socialisme.

Bij de verbreiding van nieuwe opvattingen en overtuigingen is de krant van Willinge Gratama een belangrijk medium geweest.

Reeds in 1867 waren de Heren getrotseerd door de 'Burgerkiesvereniging', die de verkiezing van Luuks Gratama wist door te drijven, in plaats van die van de favoriet der Heren: mr. P.P. van Bosse. De actie was echter vooral tegen de 'uitlander' en niet tegen de Herensociëteit gericht. Oldenhuis Gratama behoorde immers zelf tot de kring, al schijnt hij daar toentertijd niet bijster bemind te zijn geweest. De nederlaag van 1886 was veel ernstiger. Toen namen de Meppelers de leiding, maar de assen 'Burgerkiesvereniging', aangespoord door De Waard, sloot zich bij haar standgenoten in het stadje bij de Reest aan en proclameerde eveneens Smeenge tot haar kandidaat.

Een man uit een ander maatschappelijk milieu werd voor Drenthe in de Kamer gebracht. Smeenge, de zoon van een niet onbemiddelde landbouwer te Anloo, te Assen opgevoed ten huize van een keurige burgerfamilie, was geen aristocraat.

Zijn verkiezing sloeg een bres in de macht van het Herenbolwerk, waar een Van Lier, een Van der Feltz, een Van Holthe tot Echten en een Pelinck op de voorgrond traden. De machtsverhoudingen waren niet omgekeerd; dát niet! Doch een verschuiving in de richting van burgerij en boerenstand was wel opgetreden. Het monopolie der Heren, tot dusver bijna een vanzelfsprekendheid, was verleden tijd geworden. Het emancipatieproces zou zich voortzetten; binnen afzienbare tijd zou een Gerhard Stuvet, steenhouwer te Assen en mede-oprichter van de werkliedenvereniging, het voorzitterschap in de 'Burgerkiesvereniging' gaan bekleden. Het burgerfront zou zich nog verbreden.

Smeenges verkiezing betekende geenszins een nederlaag of verloochening der liberale beginselen. Integendeel, ook de meerderheid der drenthe burger- en boerenkiezers stond onder het liberale vaandel. Landelijk kwamen de liberalen bij de Kamerverkiezingen in het begin van 1888 in de minderheid en de anti-revolutionair Mackay werd belast met de kabinetsformatie; daaruit resulteerde het eerste ministerie, dat steunde op de clericale partijen in de Kamer.

Maar het Herenbolwerk Drenthe, dat sinds 1867 een stevig liberaal bastion was geweest, had niet gewankeld. Met flinke meerderheid van stemmen waren Van der Feltz en Smeenge herkozen. Heren, burgers en

boeren hadden gemeenschappelijk strijd gevoerd tegen de anti-revolutionairen.

Drenthe was nu verdeeld in drie districten: Assen, Meppel en Emmen. In het laatste district was ook een liberaal gekozen. Doch het grootst was de liberale stemmenmeerderheid in het district Assen; daar triomfeerde Van der Feltz met vlag en wimpel.

Het Herenbolwerk! Wat dient men daaronder te verstaan?

In de ruimste zin was het het hoofdkiesdistrict Assen, een bastion van het liberalisme, waarvan de Heren de krachtige verdedigers waren.

En omdat het hoofdkwartier van deze electorale veste Assen was, kan de provinciehoofdstad evenzeer als het Herenbolwerk worden bestempeld, doch dan in een ietwat beperkter betekenis.

Binnen dat hoofdkwartier stond aan de Brink een oud gebouw, waarin de Sociëteit gevestigd was. Daar werd decennia lang in de negentiende eeuw zo niet beslist, dan toch ernstig beraadslaagd over de staatkundige rol van Drenthe in het geheel van het Koninkrijk der Nederlanden. In de beperktste betekenis kan dus het 'sociabel verenigingspunt' als het Herenbolwerk worden opgevat. Als trefpunt der elite bleef het nog jarenlang intact, maar degenen die er samenkwamen, waren na 1886 niet meer de werkelijke Heren van Drenthe.

Die Erklärung der Tatsache, daß sich in der Landschaft Drenthe im achtzehnten Jahrhundert eine Oligarchie von Landadel, vornehmen Erbsassen und fachlich spezialisierten Amtsträgern entwickelte, scheint auf den ersten Blick keineswegs schwierig. Warum sollte sie sich in Drenthe nicht herausgebildet haben, da sich doch auch in anderen Provinzen der Republik dieselbe Entwicklung abzeichnete?

Sich jedoch auf diese Antwort zu beschränken, wäre nur eine Ausweitung des Problems.

Hypothetisch schreibe ich, – und zwar nicht nur in Bezug auf Drenthe, sondern auch für die anderen Provinzen der Vereinigten Niederlande, – die Entstehungs- und Existenzmöglichkeit einer herrschenden Aristokratie dem in der Gesellschaft noch immer lebendigen Gefühl für die patriarchalische Lebensordnung zu. Wie hätte der 'Asser Kreis' entstehen und fortbestehen können, wenn nicht Drenthe seit Menschengedenken vertraut gewesen wäre mit traditionell gegebenen, selbstverständlich gewordenen Vatelementen in Kirche, Marktgemeinschaft, Familien- und Arbeitsverhältnissen. Die 'Weisheit' und der 'Reichtum' der Landschaft konnten sich für berechtigt erachten, als Regierungspotenzen aufzutreten. Sie galten als die Väter der 'Gemeinschaften' in der Landschaft Drenthe.

So war es von alters her gewesen: in der kleinen Ortschaft, wo jeder mann den anderen kannte und täglich sah; im Kirchspiel und Gerichtsbezirk ('Dingspil') und in der ganzen Landschaft. So war es gewesen im Justizwesen: im Dorfgericht, wo der Schulze und die Geschworenen Recht sprachen; so hatte es sich seit uralten Zeiten zugetragen in der

höheren und höchsten Rechtspflege: in 'goorsprake' und 'lotting'. Immer waren in diesen Gerichten die Patriarchen die Geschworenen der Gemeinschaft. Sie mußten Männer unbescholtenen Lebenswandels sein, lesen und schreiben können und aus der Bevölkerung stammen; überdies mußten sie Eingesessene mit eigenem Haus und Hof sein. Patriarchalische Autorität besaßen sie sowohl inner-als auch außerhalb der eigenen kleinen Gemeinschaft.

Im 18. Jahrhundert war das politische Bild der Landschaft Drenthe durchaus nicht idyllisch. Auf die nicht unbedingt ehrenhaften Praktiken verschiedener Regenten, im ehemaligen Frauenkloster 'Maria in Campis' residierend, fiel manchmal ein merkwürdiges Licht.

Dagegen erhob sich die Opposition aus den Kreisen einiger weniger vornehmer Erbsassen sowie der Bürger von Meppel, dem einzigen Ort mit städtischen Allüren, welcher der Regierung und Jurisdiktion Assens unterstellt war. Im Jahre 1748 mißlang eine Aktion gegen den 'Asser Kreis'; der Statthalter, der seine Machtvergrößerung in fast allen Provinzen der Republik den 'mittleren Schichten' der Gesellschaft verdankte, ergriff auch in Drenthe Partei gegen die 'Volksbewegung'. Georgius Hiddema und seine Bauern mußten enttäuscht zurückweichen. Eine neue Krise entstand in den Jahren 1780-1787.

Mit großer Heftigkeit entfaltete sich der Geist, den wir mit dem Stichwort *Aufklärung* bezeichnen. Die demokratischen Tendenzen, die daraus hervorgingen, hatten auch auf das Denken vieler Einwohner der Landschaft Einfluß gewonnen. Der Anführer der demokratisch-patriotischen Opposition in Drenthe, der Landedelmann Carel de Vos van Steenwijk, war zu dieser Zeit der hartnäckige Gegner des Grafen van Heiden, Drost von Drenthe und Coevorden. Der Graf war der Mittelpunkt der Oranier-Partei in Drenthe; infolgedessen war er die Zielscheibe der patriotischen Polemik.

In Jahre 1780 wurde in Assen, dem Regierungszentrum, das aber dabei nur eine Ortschaft von kaum 600 Einwohnern war, eine 'Societeit', eine Vereinigung im Interesse jener vornehmen Bürger gegründet, die als Mitglieder der Landschaftsregierung, des Landtags und des 'Etstoels' den wichtigen Versammlungen und Sitzungen beiwohnen und deshalb dann und wann einige Tage in Assen verbleiben mußten. Die 'Societeit' war für die Elite der Landschaft eine Art Club, wo sie in den freien Stunden angemessene Unterhaltung finden konnte. 'Oranier' und Patrioten trafen sich dort, und wahrscheinlich hat dieses Begegnungszentrum versöhnend gewirkt. In der ersten Mitgliederliste liest man die Namen des Junkers Carel de Vos van Steenwijk, des Grafen Sigismund Pieter Alexander van

Heiden und dessen treuen Parteigenossen und 'Minister' Petrus Hofstede.

Den Unruhen wurde 1787 durch ausländische Intervention ein Ende bereitet. Der König von Preußen setzte seinen Schwager Wilhelm V., den schwachen Erbstatthalter, und dessen Freunde wieder in ihre Macht und 'Rechte' ein.

Acht Jahre später, 1795, marschierten die Truppen der französischen Revolutionsarmee in die alte Republik ein, und unter dem Schutz der Sansculottes vollzogen die Patrioten die Revolution ohne Blutvergießen. Der Erbstatthalter und seine Familie wichen nach England aus, die Regenten der Oranier wurden aus ihren Ämtern entfernt und verschwanden vorläufig aus dem öffentlichen Leben. So gestaltete sich auch das Schicksal der van Heiden und Hofstede. Ihr Rückzug aus der Politik sollte nicht von längerer Dauer sein. Besonders Hofstede war es vorherbestimmt, eine große Rolle in dieser 'batavisch-französischen' Periode zu spielen. Sechs Jahre später schon wehte wieder ein anderer Wind, der ihn aus dem Ruhe- oder Wartestand in die Politik zurückrief.

Die erste Staatsverfassung kam 1798 zustande. Damit ging der Wunschtraum der demokratischen Patrioten in Erfüllung, die in der 'Batavischen Republik' eine starke Partei darstellten. Der Einheitsstaat war realisiert, das Territorium der neuen Republik in Departements eingeteilt, und deren Grenzen waren neu gezogen, ohne Rücksicht auf die historische Entwicklung. Drenthe war als territoriale Verwaltungseinheit liquidiert; sein ehemaliges Gebiet war größtenteils dem südlich gelegenen 'Departement van den Ouden IJssel' hinzugefügt, ein kleiner nördlicher Rest gehörte fortan zum 'Departement van de Eems'.

Die zweite Verfassung (von 1801), zustande gekommen unter dem Druck des Konsuls Bonaparte, brachte eine Beschränkung des Wahlrechts. Damit nahm der Einfluß der höheren Stände wieder zu. Die Demokratie trat den Rückzug an, die Idee des Einheitsstaats nicht weniger; die Abneigung gegen Oranien hatte bei vielen Patrioten abgenommen. Da die französische Oberherrschaft durchaus keine angenehme Angelegenheit war, waren die Parteigeister reif zur nationalen Versöhnung geworden. Überdies setzte der auf deutschem Gebiet verbliebene Ex-Erbstatthalter seine treuen Anhänger davon in Kenntnis, daß sie ohne Skrupel unter der neuen Regierung Ämter antreten konnten und daß sie dem Vaterland nach bestem Wissen und Gewissen mit ihren Talenten beistehen sollten. Petrus Hofstede kehrte also ins öffentliche Leben zurück und spielte bald wieder eine wichtige Rolle. Er wurde die Seele einer Aktion, die der Drenthe ihre historische Position als Verwaltungseinheit wiedergeben

wollte. Am 17. Oktober 1804 kamen in der Kirche in Assen rund 40 angesehene Bewohner von Drenthe, Anhänger verschiedener politischer Richtungen, zusammen, um diese Angelegenheit zu besprechen. Dies war das sichtbare Ende der Parteispaltung unter den Notabilitäten von Drenthe. Ex-Patrioten und Oranier-Parteigänger reichten einander die Hand. Die kommende Amtsaristokratie sollte eine Einheit bilden.

Bald erfüllte Großpensionär Schimmelpenninck ihren Wunsch, und im Jahre 1805 wurde Drenthe restauriert. Hofstede wurde 1807, als Ludwig Napoleon König von Holland war, 'Landdrost' von Drenthe.

Einige Jahre später, als der gutwillige Monarch von seinem kaiserlichen Bruder beiseite geschoben worden war, verlor die Nation auch noch die Scheinunabhängigkeit und wurde dem Empire Napoleons einverleibt. Bald wurde Hofstede, dessen politischen Gefühlen die französischen Autoritäten nicht trauten, zum zweiten Mal aus dem Amt entfernt. Doch schon gegen Ende 1813 schlug die Stunde der Befreiung. Der Erbprinz von Oranien wurde zum Souverän ausgerufen; bereits nach einem Jahr begann die Epoche des Königsreichs der Niederlande. Hofstede wurde nun Gouverneur Wilhelms I. in Drenthe.

Wie sein fürstlicher Oberherr war er ein Autokrat, aber ebenso wie jener auch angetan von den Fortschrittsideen der Aufklärung. Hofstede war durch die bonapartistische Schule gegangen und hatte die Vorteile des neuen Verwaltungssystems erkannt.

Energisch hat er gearbeitet und vieles geleistet für die wirtschaftliche und kulturelle Entwicklung seines Amtsgebiets. Seine Mitarbeiter wählte er oft aus den alten Familien der Gesellschaft, aber er wußte auch fähige Männer aus den Nachbarprovinzen zu bewegen, in Assen ihren Wohnsitz zu nehmen. Neue Namen erschienen in den Gerichts- und Verwaltungskörperschaften. Zu den 'Immigranten', die sich in Drenthe erfolgreich entfaltet haben, gehören Claas van Gorcum (aus Sneek in Friesland), der Gründer der bekannten Buchdruckerei und Verlagshandlung, und Si-brand Gratama, ein fähiger Jurist, auch aus Friesland (aus Harlingen eingewandert).

Bei Van Gorcum erschien seit dem 1. April 1823 der 'Asser Courant'. Im 19. Jahrhundert blieb dieses Blatt weitaus das wichtigste publizistische Organ in Drenthe. Gratama wurde Redakteur und leitete die Zeitung in demselben aufgeklärt-konservativen Geist, in dem Hofstede die Regierung der Provinz verwaltete. Der Gouverneur war ein Mann, der regelte und entschied, seine Beamten führten nur aus. Ebenso deutlich ausgeprägt wie in der napoleonischen Periode war die entscheidende Autorität der Spitze. Die Elite der Landschaft blieb, was sie in den Tagen des

Königreichs Holland und der Einverleibung in das Empire Bonapartes geworden war: eine Amtsaristokratie.

Bis zum Jahre 1848 bestand die Autokratie in Drenthe, freilich nach dem Rücktritt Hofstedes in weniger ausgeprägter Form. Die Periode 1815-1848 ist für die Entwicklung der Provinz von markanter Bedeutung gewesen. Die moderne Drenthe wurde in der ersten Jahrhunderthälfte vorbereitet und kam dann in der zweiten schnell zur Entwicklung. Die 'Asser Herren', unter Führung Hofstedes und nach ihm Van Ewijcks, Van Rechtersen und De Vos van Steenwijks, propagierten die Aufhebung des Gemeingrundeigentums (der 'Marken'); der wirtschaftliche Liberalismus, der sich schon geltend machte, verteidigte mit Nachdruck den Privatbesitz. In Namen des Fortschritts eiferten die 'Asser Herren' für die Scheidung der Marken.

Die kirchliche Einheit Drenthes wurde 1834 zerstört, als Hendrik de Cock die Calvinisten aufrief, sich mit ihm von der Volkskirche zu trennen. Der Separatismus erfuhr in Drenthe weder von den Magistraten noch von der großen Mehrheit der Bevölkerung Sympathie.

Hier und da verhielt sich die Einwohnerschaft der Dörfer feindlich und intolerant; es wundert darum nicht, daß die Lust der Emigration unter den 'Schismatikern' in den Jahren 1843-1848 (the hungry forties) besonders groß war.

Thorbecke sagt, daß das Königreich der Niederlande unter Wilhelm I. ein napoleonische reglementierter Staat mit einer konstitutionellen Fassade war. Unter dem zweiten König war es nicht viel anders. Am 3. November 1848 aber wurde die neue Verfassung, vornehmlich eine Leistung Thorbeckes, feierlich verkündigt. Wichtig war besonders die Einführung des Zensuswahlrechts, wodurch die soziale Gruppe der bemittelten Bürger und Bauern (die 'middle class') an den Angelegenheiten der Legislatur und Verwaltung Anteil nehmen konnten. Von Volkssouveränität war jedoch noch nicht im mindesten die Rede; das Wahlrecht wurde einem geringen Teil der Bevölkerung (2 bis 3 Prozent) zuerkannt. Dennoch bedeutete die neue Verfassung, die der städtischen und agrarischen 'middle class' die Wahlfähigkeit verschaffte, einen politischen Wendepunkt.

Was Drenthe betrifft, so sollte es fraglich werden, ob die Aristokratie ihre traditionelle Hegemonie in der Zukunft würde aufrecht erhalten können. Bisher besetzte sie die meisten wichtigen Ämter und sie stellte auch die Repräsentanten in der Ersten und Zweiten Kammer im Haag. Bis 1849 gehörten alle Mitglieder des Parlaments aus Drenthe den Familien der Gesellschaft an. Ferner spielten die 'Asser Herren' eine her-

vorrangende Rolle in den Provinzialstaaten. Für die Aufrechterhaltung ihrer Autorität hatte die Aristokratie von Drenthe früher in den letzten Jahrzehnten der alten Republik der Vereinigten Niederlande, in der mehr oder weniger charismatischen Herrschaft der Prinzen von Oranien stets Rückhalt gefunden; nach der Revolution (1795) hatte sich alles geändert. Als sechs Jahre später die besitzende Schicht wieder in die Ämter zurückkehrte, bildete sie nicht mehr eine Herrenschaft im Stil des 'Ancien Régime', sondern eine Amtsaristokratie, die ihrerseits deutlich einer höheren Instanz untergeordnet war. Seit 1815 stand an der Spitze dieses hierarchisch strukturierten Regierungssystems der König.

Das Jahr 1848 hatte nun dem Liberalismus den Sieg gebracht. Die Wähler (das 'Pays Légal') waren theoretisch Mitträger der Souveränität geworden; in der Praxis des politischen Lebens zeigte es sich bald so, daß die 'Wahlvereine' (kiesverenigingen) die Auftraggeber der Abgeordneten wurden. Diese Klubs stellten die Kandidaten auf. Ein Programm durfte von den Kandidaten nicht gefordert werden, das wäre wider Geist und Buchstaben der Konstitution gewesen, denn als Abgeordnete vertraten sie nicht eine Bevölkerungsgruppe, sondern die ganze Nation. Es war aber möglich, daß die Kandidaten sich in einer Versammlung des Wählerklubs vorstellten und 'erklärten'. Fast immer wurde jener zum Kandidaten proklamiert, dessen politische Farbe der des Wahlvereins am nächsten kam.

Seit 1867 wurde Drenthe in der Zweiten Kammer von zwei durch und durch liberalen Abgeordneten vertreten: von Johan Rudolf Thorbecke, dem hervorragendsten niederländischen Staatsmann jener Zeit, und von Lucas Oldenhuis Gratama, dem ältesten Sohn Sibrands.

Seitdem galt Drenthe als ein Bollwerk des Liberalismus, dessen Führer die 'Asser Herren' waren. Die Mehrheit der Wähler war liberal, die 'Societeit' in Assen war liberal, die 'Algemeene Kiesvereniging', Sprachrohr dieser 'Societeit' war liberal. Die politische Farbe der vornehmen Familien in Drenthe war also gut abgestimmt auf die des 'Pays Légal'. Politische Übereinstimmung und die Vorliebe der drentschen Wählerschaft für die traditionellen Namen reichten sich die Hand. 'Er gehört einem alten Geschlecht in Drenthe an, er ist Akademiker, er kann uns in den Ständen und in der Kammer vertreten. Wählt ihn!' In dieser Richtung wirkte sich das Traditionsgefühl aus.

In den Jahren zwischen 1870 und 1880 wurde die Stellung der Aristokratie schwächer. Noch immer beherrschte sie die 'Algemeene Kiesvereniging' in Assen. Noch immer waren die anderen Wahlvereine in

Drenthe den Parolen dieses Klubs gefolgt, mit einer Ausnahme: Im Jahre 1867 hatten die Asser Bürger dem Willen der Herren der 'Societeit' getrotzt und gegen den Kandidaten der 'Algemeene' und der 'Societeit' ihren eigenen Favoriten Oldenhuis Gratama proklamiert. Die 'Asser Herren' hatten den Streit verloren, aber es war nicht so schlimm, Oldenhuis Gratama gehörte zu ihrem Milieu. Der Widerstand der Bürger hatte sich vor allem gegen den nichteingesessenen Van Bosse gerichtet, der besonders durch Van Lier, den Präsidenten der 'Algemeene' in den Vordergrund geschoben worden war.

Jetzt, in den siebziger und achtziger Jahren, war die Situation für die 'Asser Herren' weit ungünstiger. Die 'Algemeene' blieb ihr Bollwerk, aber in anderen Wählervereinen, besonders in Meppel, Hoogeveen, Coevorden, Dalen und Gieten, wurden kritische Worte gesprochen. Der Einfluß des Emanzipationsprozesses wurde sichtbar: Die wahlberechtigten Bürger und Bauern zeigten sich allmählich der Vormundschaft der Aristokratie müde.

Für die Gesellschaft und die 'Algemeene Kiesvereniging' wirkte sich der Umstand günstig aus, daß Willinge Gratama, Schriftleiter und Verleger des 'Asser Courant' daß Blatt meistens seinen Standesgenossen zur Verfügung stellte. Als prinzipieller Liberaler gönnte er aber auch dem Gegner das Recht, in seiner Zeitung seinen Standpunkt klarzustellen, der Gegner mocht ein Liberaler anderer Nuance, aber auch ein 'Kleriker' oder sogar ein Sozialist sein wie etwa Domela Nieuwenhuis oder Krythe. Vierzig Jahre lang haben es die 'Asser Herren' vermocht, die Wähler im aristokratisch-liberalen Zaum zu halten. Drenthe blieb ein liberales Bollwerk, weil die 'Algemeene Kiesvereniging' von der Aristokratie beherrscht blieb. So konnte dieser Verein (manchmal mit eigentümlichen Mitteln) als Sprachrohr der 'Societeit' wirken.

In Jahre 1886 kam das Ende, das aristokratisch-liberale Bollwerk fiel. Die Opposition erhob sich in Meppel unter den Butterhändlern; zahlreiche Wählervereine, die ebenfalls den 'Herren' widerstreben wollten, schlossen sich Meppel an. Der Sturm auf gegen 'Assen' – das 'Herrenbollwerk' – gelang. Die Hegemonie der Elite war gebrochen. Die 'Asser Herren' haben diesen Vorgang verstanden. Sie teilten fortan die politische Macht mit den Bürgern und Bauern. Es waren übrigens die calvinistischen Anti-revolutionäre Kuypers und De Savornin Lohmans gewesen, die für die Wende von 1886 Hilfestellung geleistet hatten: Im Zweiten Wahlgang hatten sie sich auf die Seite des bürgerlichen Kandidaten Smeenge gestellt.